

Sociální pedagogika a volný čas na Katedře sociální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Petr Soják

V roce 2001 jsem nastoupil na Katedru sociální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity (KSP PdF MU) jako začínající doktorand. V té době se na katedře utvářel pod vedením doc. M. Jůvy a doc. J. Němce obor Sociální pedagogika a volný čas zaměřený (ve smyslu koncepce, obsahu i formy) na oblasti primární prevence a vztahu prostředí a výchovy. Nabízím v tomto příspěvku krátký shrnující obecný náhled skrze vlastní náhled zkušenosti.

Vznik a charakteristika studijního oboru

Na úvod pár důležitých dat:

1998 – Vznik oboru Sociální pedagogika a volný čas v prezenční formě studia na PdF MU.

2002 – Vznik Katedry sociální pedagogiky.

2008 – Rozšíření formy studia na navazující magisterské studium.

2016 – Zisk akreditace na dvouoborové studium sociální pedagogiky ve spolupráci s Fakultou sociálních studií (FSS).

2016 – Zisk akreditace pro vlastní doktorské studium sociální pedagogiky.

Za dvacet let, kdy členové KSP PdF MU doprovází stávající či budoucí odborníky v prezenčním (od roku 1998) a v kombinovaném studiu (od roku 2001), jsme připravili již stovky absolventů, kteří nacházejí zajímavé uplatnění v rozmanitých sférách naší společnosti. Obecně lze uvést, že absolventi prezenční i kombinované formy studia se uplatňují primárně ve třech resortech:

Ministerstva školství: asistenti pedagoga, sociální pedagogové ve školách, pedagogové v přípravných třídách, pracovníci nízkoprahových center, animátoři, lektori, instruktoři volnočasových aktivit, vychovatelé ve školních družinách a domovech, pedagogové volného času v nejrůznějších NNO.

Ministerstva spravedlnosti a ministerstva práce a sociálních věcí: v oblasti sociální a sociálních služeb – gerontopedagogové, aktivizační pracovníci, kurátoři pro děti a mládež, streetworkeři, v probačních a mediačních službách, sociální pracovníci.

Ministerstva vnitra: animátoři v azylových zařízeních, občanských sdruženích, odborní pracovníci a poradci v oblasti drogových závislostí, genderových tématech, násilí na lidech (nejen ženách a dětech), apod.

Katedra sama spolupracuje s mnoha institucemi a organizacemi v ČR i za jejími hranicemi, a to v cca pěti základních oblastech (volnočasová, environmentální, pedagogická, multikulturní, sociální a pro lidská práva). A to nejen ve smyslu výuky a praxe studentů, ale zejména z hlediska různých výzkumných a rozvojových projektů¹.

Sociální pedagogika se jako obor na PdF MU stále vyvíjí nejen ve smyslu profesionalizace výuky, ale i v rámci výzkumné činnosti² a adekvátně k tomu je realizována i publikační činnost.

¹ Podrobný přehled projektů a spolupráce s různými organizacemi naleznete na www.ksop.ped.muni.cz.

² Důkazem je aktuální spolupodílení se nebo řešení několika projektů výzkumných a rozvojových projektů,

KSP PdF MU spolupracuje na různých úrovních s více jak deseti partnerskými zahraničními fakultami (University of Vigo, Santiago de Compostela University, Adam Mickiewicz University v Poznani, University of Wroclaw, School of Education Paula Frassinetti v Portu, Novia University of Applied Sciences ve Vaase, Inland Norway University of Applied Sciences působící na třech norských univerzitách, University of Bologna, Coimbra College of Education, belgická Leuven University College a UC Leuven-Limburg, University of Miskolc v Maďarsku a nedávno ukončená spolupráce s University College Lillebaelt ve Vejle, jež byla nahrazena VIA University College).

Členové katedry jsou sami aktivní v mnoha dílčích organizacích napojených na oblast sociální pedagogiky, jako např. Asociaci vzdělavatelů v sociální pedagogice, spolupodílí se na redakční činnosti časopisu Sociální pedagogika a spolupodíleli se na mnoha konferencích ČR i mezinárodní úrovně³ aj.

Absolventi studia pak sami mnohdy realizují zajímavé projekty pro společnost, zakládají své vlastní neziskové organizace s různým zaměřením (práce s dětmi a mládeží, ochrana lidských práv, kultura, ochrana památek, umění, výzkum a vzdělávání, zdravotní péče a sociální služby, ochrana životního prostředí, ekologická výchova, komunitní rozvoj, rekreace, sport aj.).

Obecně můžeme říci, že se velice dobře uplatňují v občanském neziskovém sektoru a občas se podílejí na profilaci nových (nevládních) zařízení v oblastech, které stát občas ponechává bez povšimnutí a občas na ně reaguje v návaznosti na aktuální dění ve společnosti. Jsou to instituce zajišťující péči nebo výchovu (záleží na tom, pod které ministerstvo spadají) pro děti z dětských domovů a pěstounských rodin, organizace pomáhající lidem, kteří se setkali s násilím, týráním či zneužíváním, střediska volného času a alternativní volnočasová centra, zařízení pro mladé lidi experimentující s drogami nebo je zneužívající, terapeutické komunity, organizace podporující školství, lesní školky apod.).

V průběhu let jsme realizovali několik výzkumných sond o uplatnitelnosti našich studentů⁴. A to nejen ve smyslu efektivního využití nabytých dovedností v rámci různých předmětů, které se průběžně v nabídce akreditací upravují, ale zejména v reakci na aktuální dění ve společnosti, někdy i v podobě neurčitě vize toho, jak vlastně bude vypadat vzdělávání v budoucnosti. Současně v roce 2018 zahájila katedra vlastní marketingovou kampaň, jejímž primárním cílem bylo oslovení většího počtu potenciálních zájemců o studium. Její součástí byly i různé analýzy motivací, potřeb a možného uplatnění absolventů oboru. Ty nejsou aktuálně nikde publikované, každopádně vedly k navýšení počtu zájemců o studium.

Sociální pedagogika v pojetí Pedagogické fakulty MU

V rámci české odborné literatury najdeme v posledních letech vícero prací a několik publikací nabízejících přehledy jakým „ne/uceleným“ způsobem se oblast sociální pedagogiky v ČR ubírá (Bendl, 2016; Knotová, 2014; Kraus, 2008; Procházka, 2012).

např.: *Tvorba a inovace vzdělávacích programů a profesních praxí* (CZ.1.07/2.2.00/28.0040) – OPVK; *Progresivní vedení univerzity* (rozhodnutí č. 25/2017/01) – ČRA; *Rozvoj procesu pregraduálního vzdělávání na PdF MU: důkladnou přípravou k dobré praxi* (CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_038/0006952) – OP VVV; *Podpora rozvoje školství na Ukrajině* (rozhodnutí č. 25/2015/05, 25/2016/05, 25/2017/05) – ČRA; *Škola, kde jsem člověkem* (70p7) – AKTION; *Analýza vědomostních prostorů u dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí* (GPP407/11/P091) – GAČR; *Osvojování tacitních znalostí studenty učitelství v průběhu jejich pedagogické praxe* (GA13-20049S) – GAČR; *Bariéry v inkluzi a jejich překonávání – implementace v prostředí českých základních škol* (TAČR); *Cesty k inkluzivní škole 21. století: etnografický přístup* (GA19-13038S) – GAČR; *Konstrukce vzdělávání žáka ze sociálně znevýhodněného prostředí z pohledu tří světů jeho reálného žití* (GP13-24036P) – GAČR; *Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj zkvalitnění péče o kulturní dědictví České republiky* (DF12P01OVV014) – MK/NAKI.

³ Jedna z prvních velkých konferencí realizována KSP PdF MU byla *Celosvětová mezinárodní konference, ICCP – THE EVOLUTION OF CHILDREN PLAY* – 24. ICCP Word Play Konference 5. – 6. 9. 2007 a mnoho dalších.

⁴ Jako příklad nabízím Soják a Čech (2010), Soják a Kristková (2011), Zajíček (2011); Soják a Kurowski (2015).

Sociální pedagogiku na půdě KSP PdF MU můžeme vnímat jako hraniční obor, který využívá východiska a souvislosti sociologické, psychologické, sociálněpolitické, ale primárně pedagogické. Můžeme ji vnímat jako hraniční disciplínu v souvislosti se sociálními aspekty výchovy a v návaznosti působící na jedince či specifickou skupinu hlavně v rovině preventivní v různém specifickém prostředí.

Předmětem zájmu jsou na půdě KSP PdF MU ale logicky pedagogické jevy a procesy v rámci jednotlivce, čímž sociální pedagogika překračuje dimenze omezené školou. Jde o činnost od (mimo)školní výchovy přes otázky CŽV až k problematice sociální práce v terénu nejen s rodinou, ale i s jedinci samotnými z řad dětí, mládeže, dospělých a lidí v důchodovém věku.

Aktuálně není pojetí všech členů katedry definováno v jednotné koncepci, vizi a poslání. Takže zde koexistují různé pohledy dle odlišných převažujících východisek. I přesto stále jednotně mluvíme v souladu s náplní tohoto oboru jako o výchově a vzdělávání, které ale nelze oddělovat od sociálních otázek a zároveň zužovat jen na (mimo)školní pedagogiku.

Po dvaceti letech zkušeností působení na KSP PdF MU se můžeme dívat na sociální pedagogiku optikou toho, že je logické a efektivní snažit se utvářet obsah tohoto oboru v konkrétnějším unikátním pojetí a nabízet tak diverzifikaci vlastní vize oboru. Nikoliv však ve smyslu utvářet konkurenci mezi jednotlivými pracovišti zaměřenými na oblast sociální pedagogiky. Ale naopak utvářet zřejmou koncepci, díky které si studenti mohou v rámci pestré nabídky tohoto oboru na VŠ v ČR vybrat právě specificky, možná trochu odvážně řečeno, tuto tzv. „brněnskou školu“.

Od počátku tvorby tohoto oboru na půdě PdF MU jsme se dlouhodobě snažili vytvářet obor Sociální pedagogika v rovině propojení výchovy a prostředí ve vztahu k pedagogice volného času (PVC). Ta je součástí „kořene“ studia, zároveň si ji mohou studenti rozšířit v profilaci. Nebo své zkušenosti obohatit profilacemi dalšími, a to dramatickou výchovou, sociální prací a environmentální výchovou.

Profil absolventa

Šířeji koncipovaný profil osobnosti stojí v primárně v rámci bakalářského stupně studia rozšířeného v určitých dimenzích v navazujícím magisterském a doktorském stupni na jakýchsi pomyslných pilířích⁵ konkrétně sdružených a navazujících studijních předmětů (disciplín), které svým obsahem, zaměřením a převažujícími výukovými metodami sytí jak oblast znalostní báze (historická fakta a souvislosti, znalosti teorií a konceptů, metodologických postupů apod.), tak vedou k osvojení vlastních nezprostředkovaných zkušeností a utváření praktických dovedností. Důraz je tedy kladen nikoliv jen na rozvoj faktických vědomostí, ale velký prostor je otevřen pro zkušenostní učení, osobnostní a sociální rozvoj a konfrontaci poznatků s vlastní a nezprostředkovanou praktickou zkušeností získávanou jak ze simulovaných situací v rámci povinných i nepovinných kurzů zaměřených různým směrem na PVC, tak následně projektovou výukou prostřednictvím spektra reálných pedagogických situací (pedagogické a sociální praxe, vlastní výzkumná šetření apod.).

„Základní univerzální pilíř“ je tvořen předměty obecného univerzitního základu (filozofie, jazyková příprava, pedagogika apod.), které mají primárně kultivující funkci. Student si vytváří představu o existujících filozofických konceptech, rozvíjí své jazykové dovednosti, seznamuje se se základní strukturou vědeckých disciplín a základními pojmy i teoriemi. Student si dále vybírá ze spektra volně volitelných předmětů a kultivuje tak své odborné zájmy.

„Psychologický pilíř“ je utvářen relativně širokým spektrem vzájemně provázaných a do časové souslednosti sestavených psychologických disciplín. Přináší základní znalosti o duševním životě člověka, struktuře osobnosti (psychologie osobnosti), jeho prožívání a utváření poznání světa (kognitivní psychologie), ontogenetický rozvoj psychických procesů (ontogenetická psychologie)

⁵ Volně parafrázované z akreditačních materiálů (Němec, 2010); bakalářské a magisterské obory B-PD SOVC Sociální pedagogika a volný čas; N-PD SOVC Sociální pedagogika a volný čas 2016 (garant: J. Němec).

a jejich interakcí (sociální psychologie) i možnou patologii a dále znalosti v interkulturní psychologii a ve vztahu k inkluzivnímu vzdělávání.

„Sociálně-pedagogický pilíř“ je úzce provázán s disciplínami ostatních pilířů, a máme-li zobecnit jeho přínos pro profil absolventa, pak bychom mohli uvést, že jeho smyslem je vytvoření souladu (harmonizace) rozmanitých osobnostních předpokladů jedince (dítě, mladý, dospělý) mezi světem individua a jeho sociálními vazbami (společností) prostřednictvím různě adaptovaných procesů interakce. Smyslem dílčích disciplín je v nejširším slova smyslu uvádění poznatků do širších sociálních kontextů, ale též konkrétních situací.

Oproti výše uvedenému příkladu se studenti učí více řešit komplexní situace, které směřují od rozpoznání individuálních schopností dětí a dospělých (jejich možných limitů) k identifikaci okolních sociálních faktorů, kterými je daná situace determinována, ke stanovení optimální míry adaptace a sociálně-pedagogické strategie, která by vedla k posílení osobnostních vlastností a eliminaci nebo zmírnění okolních nepříznivých sociálních faktorů.

„Osobnostně-zkušenostní a praktický pilíř“ je založen na získávání praktických zkušeností „se sebou“ a v interakci s „druhými“ a následně v reálných pedagogických situacích v rámci rozmanité struktury pedagogických praxí a prakticky orientovaných předmětů. Struktura tří osobnostních sociálních příprav (OSP 1, 2, 3) v návaznosti na kurzy a následných praxí umožňuje studentům odpovědět na otázky: *Kdo jsem, jaký jsem a co mohu nabízet druhým; na co si mám z pohledu sebe a druhých dát pozor; co přináším do konkrétních interakcí a jak se mohu dále osobnostně a sociálně rozvíjet?* Cílem pedagogické a sociálně-pedagogické praxe je uvádění poznatků a dovedností do konkrétních reálných interakcí a sociálních situací, které jsou rozmanité z hlediska daného prostředí (ve škole, v nízkoprahovém zařízení, v domově pro seniory, na táboře), cílové skupiny (cizinci, sociálně znevýhodněné nebo talentované děti, děti týrané apod.), daného kontextu (edukace, sociální podpora, rada, pomoc) apod.

Součástí pilíře jsou předměty, které se zaměřují na rozvoj praktických dovedností budoucích absolventů a ovlivňují především oblast primární prevence. Jsou to dovednosti spojené s rozvojem konkrétních osobních vlastností prostřednictvím sebereflexe, reflektivního učení navázané na projektování, specifické semináře a na terénní výuku v rámci povinných kurzů v rámci PVCČ, na supervizi praxí atd.

„Výzkumně-akademický pilíř“ je založen na provázání teoretických znalostí, metodologických dovedností, výzkumných aktivit a aplikací výzkumných zjištění do pedagogické praxe. Praktickým dokladem ovládnutí požadovaného výstupu jsou bakalářské nebo diplomové práce, které jsou založeny na kvalitativním nebo kvantitativním výzkumném šetření konkrétního sociálně-pedagogického jevu. Právě systematické poznávání, především popis, vysvětlení a mapování každodenních situací a problémů z oblastí vzdělávání, sociálních vztahů, zneužívání návykových látek, mapování reality výchovného působení na jedince či specifické skupiny a prostředí apod. pomáhá sytit obor sociální pedagogiky novými poznatky a zároveň otevírá prostor pro uvádění nových metod, forem a prostředků sociálně-pedagogické práce. Poznání sociální reality jedince, ať už v kontextu diagnostickém nebo výzkumném, může přispět k účinné intervenci a stát se základem pro krátkodobé výchovné opatření nebo koncepci edukativních programů.

Absolventi jsou připraveni pro pedagogickou (výchovnou) a sociálně-pedagogickou práci s rozmanitými cílovými skupinami v oblastech primární, sekundární a terciární prevence. Jsou schopni připravovat, vést a evaluovat pedagogické aktivity (založené na rozvoji osobnosti) ve škole i v oblasti volného času dětí, mládeže i dospělých. Umí sociálně-pedagogicky pracovat se skupinami žáků, dětí, dospělých (včetně seniorů), které jsou v riziku (sociální vyloučení, mravní ohrožení, sociálně-patologické jevy apod.). Naučili se plánovat, realizovat a evaluovat drobná výzkumná šetření (zejména kvalitativní) s cílem poznat sociálně-pedagogické jevy, evaluovat pedagogické aktivity a programy. Umí navrhnout adekvátní způsoby předcházející negativním jevům. Dokážou se po osobnostní stránce vyrovnat s náročnými profesními situacemi, využívat sebereflexe při interakci s klienty (dětmi, mládeží

a dospělými z různých prostředí a s různým typem sociálního znevýhodnění). Jsou schopni vytvořit tým, vybrat si prostředí a cílovou skupinu pro realizaci projektu, vytvořit projekt a realizovat ho v sociálně-pedagogické praxi.

Závěrem

Za dvacet let se stal obor Sociální pedagogika a volný čas na PdF MU i přes různé úhly pohledu vlastním unikátním pojetím v ČR toho, jak lze nazírat na sociální pedagogiku.

Při hledání předpokladů dovedností sociálního pedagoga vnímáme, že je důležité uvědomit si, kde bude působit. Vždy se bude pohybovat v oblasti práce s lidskými zdroji, kde vedle vzdělávání také výchova ovlivňuje člověka, zejména v začleňování se do širšího sociálního rámce jako příslušníka celé společnosti. Vedle působení rodiny je to činnost náročná, a to nejen z hlediska nižšího možného individuálního působení na každého jedince.

V tomto kontextu je významnou devizou napojení sociální pedagogiky právě specifické a cílené zaměření se dle Komenského významu na subjekt, nikoliv jen objekt a prostředek vzdělávání. V tomto duchu se snažíme díky cílenému působení na rozvoj sebereflexe studenta v metafoře rodinného prostředí jej učit utvářet vztah ke svému budoucímu klientovi, a to v ochotě pravidelně a předvídatelným způsobem si pro něj nacházet čas, nejen ten volný.

Tento pečující vztah, který studenti přenáší i do své následné praxe, není jen otázkou dobré vůle a dobrého srdce, ale stojí na řadě specifických vlastností, dovedností a vyžaduje určitou profesionalitu a empatii budoucího odborníka. Tak, aby jeho klient bezpečně poznával své hranice a svou zónu komfortu v eustresu, nikoliv distresu. Tak, aby jako odborník v pomáhajících profesích nezachraňoval a nekontroloval (nejen z pozice moci nad klientem), ale vedl a následně zplnomocnil daného klienta k tomu, aby on sám žil a naplňoval svůj život ke své spokojenosti. A tak, aby měl jako odborník chuť se neustále efektivně učit a rozvíjet směrem k sobě, k druhým a k profesi.

Petr Soják

Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Literatura

Bendl, S. (2016). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Univerzita Karlova.

Knotová, D. (2014). *Úvod do sociální pedagogiky: studijní texty pro studenty oboru sociální pedagogika*. Brno: Masarykova univerzita.

Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.

Němec, J. (Ed.). (2010). *Akreditační materiály bakalářské a magisterské studijní programy - B-PD SOVC Sociální pedagogika a volný čas; N-PD SOVC Sociální pedagogika a volný čas*. Dostupné z <https://is.muni.cz/do/ped/?so=nx;mapa=1>

Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika*. Praha: Grada.

Soják, P., & Čech, T. (2010). *Cesta do školy aneb výzkum potřebnosti a uplatnitelnosti sociálního pedagoga ve škole. Výzkum zaměřený na...: Základní směry výzkumu Katedry sociální pedagogiky PdF MU*. Brno: Masarykova univerzita.

Soják, P., & Kristková, L. (2011). Mapování profesního uplatnění sociálních pedagogů na trhu práce od roku 2005–2011. In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smíšený design v pedagogickém výzkumu: sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu* (s. 200–208). Brno: Masarykova univerzita.

Soják, P., & Kurowski, M. (2015). Zahraniční zkušenost se sociálním pedagogem ve školním prostředí. In Š. Moravec, K. Kabelová, D. Hůle, & A. Šťastná (Eds.), *Zavedení pozice sociálního pedagoga do škol (Studie proveditelnosti)* (s. 13–15). Plzeň: Společnost Tady a teď, o.p.s.; Demografické informační centrum, o.s.

Zajíček, L. (2011). *Jednota nebo pluralita: Komparace oborů sociální pedagogiky a pedagogiky volného času na vysokých školách v České republice* (Diplomová práce). Dostupné z <https://is.muni.cz/th/jp9us/>

Petr Soják pracuje jako odborný asistent na KSP PdF MU a na FHS UTB. Dále působí jako psychoterapeut v oblasti integrativní psychoterapie, také pracuje jako lektor a supervizor v organizacích LOM, s.r.o. a SOUBĚH, s.r.o., také jako kouč a poradce v oblasti rozvoje osobnosti a zvyšování výkonnosti řídicích a manažerských pracovníků. Sám založil několik vzdělávacích organizací, např. Educatio, o.s. Vedle psychoterapie se v akademickém světě dlouhodobě věnuje oblastem osobnostního a sociálního rozvoje, zážitkové pedagogice a leadershipu. Napsal na toto téma několik studijních opor a publikací, kde vychází ze své dlouholeté praxe a mnoha absolvovaných různorodých sebezkušenostních výcviků. Jeho cílem v roli průvodce je vzbudit v klientech/studentech potřebu „pracovat na sobě“. Nabídnout jim zrcadlo toho, jak reagují na stávající či měnící se podmínky na cestě k sobě, k druhým a k profesi, a jak tato poznání uchopit / upravit / změnit / vyřešit.